

آبان*

دکتر بهرام فره‌وشی

آبان روز است، روز آبان
خرم‌گردان به آب رز، جان
بنشین به نشاط و دوستان را
ای دوست به عز و ناز بنشان
تا باده خوریم و شاه باشیم
بر یاد خدایگان کیهان

«مسعود سعدسلیمان»

بر یاد خدایگان گیهان و میلاد مسعود ایشان
کلمهٔ آبان مرکب است از آب âb به معنی آب و پسوند نسبت پهلوی
فارسی ân یعنی ماهی که منسوب به آب و فرشتهٔ آب است. این کلمه در
اوستایی به صورت âp و در پارسی باستان âpi و در لهجه‌های ایرانی ow آمده و
هم ریشه است با cau در زبان فرانسوی. آب در ایران قدیم مقدس بود و
آلودنش گناهی بزرگ محسوب می‌گشت. ایرانیان در روزهای مخصوص که یکی
از آنها آبان روز است در آبان‌ماه برای تقدیس آب به کنار رودها، چشمه سارها و
دریاها می‌رفتند و آبان نیایش می‌خواندند. امروز یکی از پرستشگاه‌های پارسیان

*. بررسی‌های تاریخی، آبان ۱۳۴۵، شماره ۳، صص ۳۱-۳۶.

در بمبئی چاه بزرگی است به عمق پنج شش متر و به قطر هفت یا هشت متر که در کنار میدانی بزرگ واقع شده و زیارتگاه پارسیان و حتی مردم غیرزرتشتی بمبئی است.

در ایران قدیم رسوم چنین بوده که هنگامی که نام روز با نام ماه برابر می- افتاد آن روز را به نام فرشته موکل بر آن روز و آن ماه جشن می گرفتند و به شادی می پرداختند.

آبان روز در آبان ماه جشن **آبانگان** بود. در برهان قاطع درباره این روز چنین آمده:

«آبان نام روز دهم باشد از هر ماه شمسی و پارسیان آن روز را مبارک دانند. در این روز عید کنند و جشن سازند و نیز به سبب آنکه **زو، افراسیاب** را شکست داد و از ملک خویش بیرون کرد پارسیان این روز را عید کنند و دیگر آنکه چون مدت هشت سال در ایران باران نبارید و قحطی شد و مردم بسیار تلف گردیدند، عاقبت در همین روز باران شروع به باریدن کرد بنابر آن فارسیان این روز را مبارک دانند و عید کنند و گویند نیک است در این روز حاجب از خدای تعالی و سلاطین و بزرگان خواستن و سلاح ساختن.»

و نیز در جای دیگر در زیر کلمه **آبانگاه** چنین آورده است:

«نام فرشته ای است که موکل بر آبست. گویند اگر در این روز باران بیارد آبانگاه مردانست و مردان به آب درآیند و اگر نبارد آبانگاه زنان باشد و ایشان به- آب درآیند و این عمل را بر خود مبارک و شگون دانند.

ابوریحان بیرونی در **آثارالباقیه** آورده است: «آبانماه روز دهم آن روز آبان است و آن عیدی است که برای توافق دو نام آبانگان گویند و در این روز **زو**

پسر **تهماسب** به شاهی رسید و مردمان را به حفر جوی‌ها و تعمیر آنها امر کرد و در این روز به هفت کشور خبر رسید که **فریدون** و **بیوراسپ** را در بند کرده و به سلطنت رسیده و مردم را امر کرده که باز به خانه‌های خویش روند.»

پنج روز آخر آبانماه جشن **فروردگان** یا پروردگان بوده است. ایرانیان قدیم می‌پنداشتند که در این روزها فروهرهای درگذشتگان به سوی زمین می‌آیند و از خانمان خویش دیدار می‌کنند، از این رو این روزها را نیز جشن می‌گرفتند و به شادی می‌پرداختند و بر بام خانه‌ها برای جاویدانیان خورش می‌گذاشتند. **ابوریحان بیرونی** در کتاب **التفهیم** چنین آورده «پروردگان چیست، پنج روز پسین اندر آبان ماه و سبب نام کردن آن چنان است که اندرین پنج روز خورش و شراب نهند روان‌های مردگان را و همی گویند که جای وی بیاید و از آن غذا برگیرد.»

ایزد بزرگی که موکل بر آب و بر آبان ماه است ایزد **اناہیتا** ست که در ایران قدیم مقامی بس ارجمند داشته است و یشت پنجم از یشت‌های **اوستا**، آبان یشت در ستایش اوست. نام این فرشته در اوستا **اردویسور اناہیتا** *aredvi-Sura-anâhita* آمده است. جزء اول این نام به معنی بالنده و فزاینده است. سوره *sura* هم ریشه است. با زور فارسی و به معنی نیرو و قدرت است و اناہیتا مرکب است از پیشوند نفی *a* و واژه **اهیت** *ahit* به معنی پلید و اناہیتا یعنی نه پلید و پاک بی-آلایش و مقدس و اردویسور اناہیتا یعنی فزاینده پاک و توانا و این صفت آب‌ها و رودهاست. این فرشته که روزگاری پروردگار بزرگ ارمنستان بود نام خود را به دختران آن قوم نیز داده است و اناہیتا یادآور فرشته بزرگی است که بانوی ارمنستان و مظهر ملیت ارمنستان بود. این نام در زبان فارسی به صورت ناهید

درآمده و نام و نشان آن در ادبیات ما فراوان است. این فرشته آب و آبادانی و باروری مهر در **آبان یشت** چنین توصیف شده است: در کنار هریک از رودها و دریاها قصری هزار ستون با هزار دریچه درخشان برای ناهید برپاست. در هر قصری بر بالای صفه‌ای بستری پاکیزه و معطر برای ناهید که زنی جوان و خوش اندام و بلند بالا و نیرومند و زیباست و بازوان سپید گوشتمند و سینه‌های برآمده و کمر بند تنگ بر میان بسته دارد گسترده شده.

در جای دیگر در کرده ۳۰ ناهید چنین توصیف گشته است: «ناهید دختری جوان و برومند و خوش اندام و کمر بر میان بسته و راست بالا و آزاده است که جبهه پر بهای زرین و پر چینی دربر دارد و دسته برسم به دست گرفته و گوشواره چهارگوش زرین بر گوش دارد و طوقی به دور گردن بسته و کمر را چنان بر میان بسته که سینه‌هایش برجسته شود و وی مطبوع‌تر گردد. تاجی زرین و هشت گوشه همچون چرخ بر سر دارد که بانوارها زینت یافته و صد گوهر همچون ستاره در آن نشانده‌اند. جامه‌ای از پوست سگ آبی دربر دارد که همچون سیم می‌درخشد و کفش‌های درخشان را با بندهای زرین برپای بسته، در جای دیگر این ایزد زیبا را می‌بینیم که بر بالای گردونه خویش مهار چهار اسب یکرنگ و یک قد را که عبارتند از: باد و ابر و باران و ژاله در دست گرفته است و میراند و به فرمان وی باران و برف و ژاله فرو می‌بارد.

در جای دیگر آبان یشت اناهتیا را می‌بینیم که نژادها را پاک می‌گرداند و در زایش زنان یاری می‌کند و شیر را پاک می‌سازد و به گله و رمه می‌افزاید و به مردم نعمت و سرشاری می‌بخشد.

در کتیبه‌های **هخامنشی اناهیتا همپایه مهر و اهورا مزدا** آورده شده و در

پیکر تراشی‌های شاهان ساسانی اوست که حلقه اقتدار و قدرت را به دست شاهنشاهی ساسانی می‌دهد و تاج کنگره‌دارش درست همانند تاجی است که در آبان یشت وصف آن آمده است. فرایزدی و قدرت شاهی و مظهر آن که به صورت حلقه وحدتی است که نمودار پیمان و عهد خداوند با شاهنشاه است به دست این فرشته به شاهنشاهان ساسانی داده می‌شود.

این فرشته در ایران کهن به اندازه‌ای محبوب بود که در همه جا پرستشگاه‌های باشکوه برای آن برپا می‌کردند و چون نگهبان آب ورود بود پل‌های عظیم به نام وی بر روی رودها می‌ساختند که هنوز بقایای آنها به نام قلعه دختر و پل دختر در تمام ایران زمین بزرگ برپاست پرستگاه‌های ناهید در ایران فراوان بود و در همدان و در کنگاور و در استخر فارس وجود داشت و نیاکان اردشیر بابکان پاسداران پرستشگاه ناهید در استخر فارس بوده‌اند و هنوز ویرانه‌های معبد ناهید در کنگاور یادآور عظمت و شکوه آن در زمان اشکانیان است و اگر آهک گران کنگاوری ستون‌های مقدس آن را نشکنند و بر زمین آنها آتش نیفروزند و آنها را اهک نسازند. ویرانه‌های این معبد عظیم همچون تخت جمشید جاویدان خواهد ماند. این پروردگار مخصوصاً در غرب ایران شهری عظیم داشت و چون با پروردگار ایشتار بابلی شباهتی داشت پرستش آن بیشتر رواج یافت و هنوز هم در هنگام حفری در شوش مجسمه‌های کوچک آن به شکل آمیخته «ایشتار - اناهیت» به فراوانی یافت می‌شود و محلی که این مجسمه‌ها در آن یافته شده می‌بایستی معبد اناهیتا بوده باشد که زائران برای تیمن و تبرک مجسمه‌های اناهیتا را از آنجا خریداری می‌کردند و با خود باقصی نقاط ایران می‌بردند.